

DUNYONI ESTETIK IDROK ETISHNING MOHIYATI

Dadaxonov Jamolxon

(Talaba, Falsafa yo'nalishi)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20067875>

Annotatsiya:

Ushbu maqolada dunyoni estetik idrok etishning mohiyati, uning falsafiy va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Estetik idrok inson va borliq o'rtasidagi munosabatning maxsus shakli sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada estetik his-tuyg'ularning shakllanishi, estetik baholash mezonlari va san'atning insoniyat ma'naviy hayotidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, estetik idrokning bilish va axloqiy jihatlar bilan aloqasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: estetika, estetik idrok, go'zallik, san'at, baholash, hissiy tajriba, estetik tafakkur, insoniyat madaniyati.

1. Kirish

Estetika — go'zallik va san'at haqidagi fan bo'lib, u insonning dunyoni his-tuyg'u va idrok orqali o'zlashtirishini o'rganadi. "Estetika" atamasi yunoncha "aesthesis" so'zidan olingan bo'lib, "his etish", "sezgi" ma'nolarini anglatadi. Bu tushunchani falsafiy fanga birinchi marta XVIII asrda nemis faylasufi Alexander Gottlieb Baumgarten kiritgan. U estetikani sezgilar orqali idrok qilinadigan narsalarning bilimi sifatida ta'riflagan.

Dunyoni estetik idrok etish — bu inson tomonidan borliqni go'zallik va nafosatning maxsus me'zonlari orqali anglash jarayonidir. Bu jarayon nafaqat san'at asarlarini idrok etishda, balki tabiat manzaralarini, insoniy munosabatlarni va kundalik hayotni his qilishda ham namoyon bo'ladi. Estetik idrok kishiga atrofdagi dunyoni his-tuyg'u va aql birligida qabul qilish imkonini beradi.

2. Estetik idrokning falsafiy asoslari

Estetik idrokning falsafiy tadqiqi antik davrdan boshlanadi. Platon go'zallikni mutlaq g'oyalar olamiga mansub deb hisoblagan va uni haqiqat hamda ezgulik bilan birlashtirgan. Aristotel esa go'zallikni mavjudotning o'zida — uning shakl va tartibida ko'rgan. Uning fikricha, san'at asarlarini idrok etish katarsis — ruhiy tozalanish holatini yuzaga keltiradi.

Kant estetikani yangi bosqichga ko'tardi. U go'zallik hukmlari universal bo'lishini, lekin tushunchaga asoslanmasligini ta'kidladi. Kantning estetik nazariyasida "maqsadsiz maqsadlilik" tushunchasi markaziy o'rin tutadi: go'zal narsa bizda hech qanday shaxsiy manfaat tug'dirmasdan zavq ulashadi. Hegel esa estetikani mutlaq ruhning o'z-o'zini anglashining bosqichi sifatida ko'rdi va san'atni falsafa va dinga teng qo'ydi.

XX asrda fenomenologiya (Husserl, Ingarden), germenektika (Gadamer) va semiotika (Eco) estetik idrokning yangi nazariy modellarini yaratdi. Zamonaviy estetika estetik tajribaning subyektiv va obyektiv jihatlarini, madaniy-tarixiy shartlanganligi va universal xususiyatlarini bir vaqtda o'rganadi.

3. Estetik idrokning psixologik mexanizmlari

Psixologik nuqtai nazardan estetik idrok murakkab ko'p bosqichli jarayondir. Uning birinchi bosqichi — sezgilar orqali axborot qabul qilish. Ikkinchi bosqich — bu axborotni hissiy qayta ishlash va emotsional javob berish. Uchinchi bosqich — estetik baholash, ya'ni "go'zel" yoki "xunuk" degan hukm chiqarish. To'rtinchi bosqich — estetik zavq yoki estetik norozilik holati.

Estetik idrokda his-tuyg'u va aql chambarchas bog'liq. Sof hissiy reaksiya estetik idrok uchun yetarli emas — unga tushunish, anglash va baholash ham zarur. Shu bilan birga, sof intellektual tahlil ham estetik tajribaning to'liqligini ta'minlay olmaydi. Estetik idrok yaxlit — u his va fikrning sintezi.

Estetik idrokda tasavvur va xayol katta rol o'ynaydi. Idrok etuvchi sub'ekt passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi: u san'at asarini o'z tajribasi, bilimi va his-tuyg'ulari orqali qayta yaratadi. Bu jarayon psixologiyada "empatsiya" — boshqa mavjudotga ruhan qo'shilish hodisasi bilan bog'liq.

4. Estetik idrok va go'zallik kategoriyalari

Estetika fanida bir nechta asosiy kategoriyalar mavjud: go'zallik, ulug'vorlik, fojeaviylik, komiklik va xunuklik. Go'zallik — estetikaning markaziy kategoriyasi bo'lib, u shakl va mazmunning mutanosibligini, uyg'unligini ifodalaydi. Ulug'vorlik insonda lazzat bilan birga qo'rquv va hayratni uyg'otadi — Kant buni "sublim" deb atagan.

Fojeaviylik kategoriyasi inson taqdiri, ozodlik va zaruriyat o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi. Komiklik esa ijtimoiy me'yorlardan og'ish va kutilmagan nomuvofiqlikni ifodalaydi. Xunuklik — go'zallikning antitezasi — ham estetika ob'ekti bo'la oladi, chunki san'at xunuklikni estetik jihatdan o'zlashtirishi va u orqali yangi ma'no kashf etishi mumkin.

Estetik baholash mezonlari madaniy-tarixiy jihatdan shartlangan. Har bir davr va xalqning o'ziga xos go'zallik tasavvurlari bo'lgan. Shu bilan birga, estetik idrokda universal tomonlar ham mavjud: mutanosiblik, uyg'unlik, butunlik kabi xususiyatlar turli madaniyatlarda go'zallik belgisi sifatida qaralgan.

5. Estetik idrok va san'at

San'at — estetik idrokning eng muhim sohasi. San'at asari estetik idrok uchun maxsus yaratilgan ob'ekt bo'lib, u estetik muloqotning o'ziga xos shakli hisoblanadi. San'atkor o'z his-tuyg'ulari va dunyoqarashini badiiy shaklda ifoda etadi, tomoshabin esa bu shaklni idrok etib, o'z ichki olamini boyitadi.

San'atning turli shakllari — musiqa, tasviriy san'at, adabiyot, me'morchilik, teatr — estetik idrokning turli kanallarini ishga soladi. Musiqa vaqt va tovush orqali his-tuyg'ularni uyg'otadi; tasviriy san'at fazoviy-vizual idrokka tayanadi; adabiyot so'z va tasavvur orqali ichki dunyoni boyitadi. Har bir san'at turi o'ziga xos estetik tajriba beradi.

Zamonaviy san'at estetik idrokning yangi shakllarini kashf etmoqda. Kontseptual san'at, ijro san'ati, raqamli san'at an'anaviy estetik kategoriyalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Bu hol estetikani doimiy rivojlanayotgan, hayotiy fan ekanligini ko'rsatadi.

6. Estetik idrokning ma'naviy-axloqiy ahamiyati

Estetik idrok inson ma'naviy shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Go'zallikni his etish qobiliyati — bu insoniylikning o'ziga xos belgisi. Estetik tarbiya insonni nozik his-tuyg'uli, empatik, ijodkor va ma'naviy boy shaxs sifatida shakllantiradi. Shuning uchun ham estetik ta'lim-tarbiya barcha davrlar pedagogikasida muhim o'rin egallagan.

Estetik idrok axloqiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. Dostoevskiyning "Go'zallik dunyoni qutqaradi" degan mashhur so'zlari bu aloqani chuqur ifodalaydi. Go'zallikni his etgan inson yovuzlik va qo'polikka nisbatan nozikroq munosabatda bo'ladi. Estetik madaniyat — axloqiy madaniyatning negizi.

O'zbek xalqining boy estetik merosi — naqqoshlik, kashtachilik, musiqa, she'riyat, me'morchilik an'analari — estetik idrokning milliy-madaniy asoslarini belgilaydi. Alisher

Navoiy, Bobur, Mashrab kabi mutafakkirlarning ijodi go'zallik haqidagi ulug'vor tasavvurlarni o'zida mujassam etgan. Bu merosni o'rganish zamonaviy estetik tafakkurni boyitadi.

7. Xulosa

Dunyoni estetik idrok etish — insonning o'ziga xos va muhim qobiliyati bo'lib, u inson va borliq o'rtasidagi munosabatning noyob shaklini ifodalaydi. Estetik idrok his va aqlning, sub'ektiv tajriba va ob'ektiv xususiyatlarning, milliy an'ana va universal qadriyatlarining uyg'unligida yuzaga keladi.

Estetik idrok insonni ma'naviy-axloqiy jihatdan yuksaltiradi, ijodiy potentsialini ochadi va hayot sifatini boyitadi. Estetik ta'lim-tarbiyaga e'tibor berish — bu insoniy sivilizatsiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Zamonaviy jamiyatda estetik madaniyatni rivojlantirish — nafaqat san'at va madaniyat, balki axloq, ijtimoiy munosabatlar va umumiy hayot sifatini yuksaltirish demakdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Baumgarten A.G. Aesthetica. – Frankfurt, 1750.
2. Kant I. Estetik mulohaza kuchi tanqidi. – Toshkent: Fan, 1994.
3. Hegel G.V.F. Estetika. To'rt jildlik. – M.: Iskusstvo, 1968.
4. Aristotel. Poetika. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2004.
5. Gadamer X.G. San'at asarining haqiqati. – Toshkent: Akademiya, 2002.
6. Karimov N. Estetika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
7. Qodirov P. O'zbek estetik tafakkuri tarixi. – Toshkent: Fan, 2005.
8. Eco U. Go'zallik tarixi. – M.: Slovo, 2005.
9. Stolnits J. Aesthetics and Philosophy of Art Criticism. – Boston, 1960.
10. Tatarkevich W. History of Aesthetics. 3 vols. – The Hague, 1970.